

OSMANLI DEVLETİ'NDE SİYASAL İKTİDAR UNSURU OLARAK HAREM

HAREM, AS A PART OF POLITICAL POWER IN OTTOMAN STATE

Seyfettin ASLAN¹

Öz

Osmanlılar cariyelik sistemi ve harem üyelerinin politik evlilikleriyle haremî siyasal iktidardan uzak tutmaya çalışmışlardır. Buna rağmen 17. yüzyılın ilk yarısındaki altı sultanın tahta çıktıklarında çocuk ya da aklen ehliyetsiz olmaları haremî müdahalesini kolaylaştırmıştır.

Kadınlar saltanatı denilen süreç, Hürrem Sultan'la başlayıp, Turhan Sultan'ın bu gücünü kullanmayacağını açıklamasıyla sona ermiştir.

Şehzade sancaklarının ortadan kaldırılması ve kafes sisteminin getirilmesi, padişah annesinin ve diğer şehzade annelerinin tek bir fiziksel alanda yerleşmeleri valide sultanın gücünü artırmıştır. Bütün bunların yanında, Osmanlı hanedan ailesinin yapısı ve üremeye ilişkin düzenlemeler de valide sultanın gücünü artırmıştır.

Valide sultanın güçlenmesine paralel olarak kızlarağasının da gücü artmıştır. Kızlarağası, 16. yüzyılın sonlarından itibaren bir yandan büyük vakıflar yoluyla merkezin taşrayı denetiminde kritik roller üstlenmiş, diğer yandan da iktidar ve mevki elde etme mücadelesinde önemli bir aktör haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Harem, Politik İktidara Müdahale, Valide Sultan, Kızlarağası.

Abstract

Ottomans tried to get away harem from political power by slavery system and political marriage of harem memberships. However, intervention of harem eased because of sultans who ascend to throne as a infant or mental retardation in the beginning of 17. century.

The process of sovereignty of harem started with Hurrem Sultana and ended with Turhan Sultana who declared that she has never used this power.

Abolition of province of princes and cage system caused physical concentration at sultan's palace so all of these increased power of sultana. In addition to these, the power of sultana increased because of the structure of Ottoman dynasty and arrangement related with reproduction.

The power of eunuch increased with parallel to the power of sultana. Eunuch committed critical role by made central control over provinces with charitable fund and in the other side he become important actor in political struggle in the end of 16. century.

Keywords: Harem, Intervention to Political Power, Sultana, Eunuch

---

¹ Yrd. Doç. Dr., Dicle Üniversitesi İİBF Öğretim Üyesi, seaslan@dicle.edu.tr

GİRİŞ

Hiyerarşik örgütlenmesi ve üyelerinin büyük çoğunluğunun zorunlu iffeti bakımından daha çok bir manastıra benzeyen Harem, sözlük anlamıyla bir mabet ya da kutsal alandır. Genel girişin yasak ya da denetim altında olduğu ve içinde belirli kişilerin ya da belirli davranış biçimlerinin yasak olduğu bir mekanı ima eder (Haremın anlamı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Peirce, 1998, ss. 2-4). Bu çalışmada harem kavramı, padişahın saraydaki özel hayatına ait bölümü ifade etmektedir.

Devşirme usulü ile toplanan erkek çocukların Enderun'da yetiştirilmelerine benzer şekilde hareme alınan kızlar da eksiksiz bir eğitimden geçirilmekteydiler. Burada dikiş, nakış, açılık öğrenen kızlar kendilerinden mevkice üstün olan bir kadının himayesine girerlerdi. Katı bir disiplinle yönetilen ve tıpkı bir askeri birlik gibi örgütlenmiş olan haremın üyeleri mevkice yavaş yavaş yükselir, servetler biriktirir ve sorumluluk gerektiren bir kariyer (mücevher muhafızlığı, elbisebaşılık, sofracıbaşılık, hamamcıbaşılık gibi) yaparlardı. Müslümanların köle olması mümkün olmadığı için haremdeki kadınların hepsi istisnasız gayrimüslim kökenli, yani Hıristiyan'dılar. Çoğu, güzellikleriyle ünlü Kafkaslardı, aralarında Rumlar, Sırlar, İtalyanlar da vardı. Harem kadınları ya köle pazarından satın alınır, ya da sultanın hoşuna gitmek ve günün birinde sarayda kendisine arka çıkacak bir koruyucu kazanmak isteyen bey ve paşalar tarafından sunulurdu (Clot, 1998).

Enderun'da yetiştirilen içöğlanları padişaha bağlı yönetici sınıfını oluşturdukları gibi hareme yetiştirilen genç kadınlar da Enderun'dan çıkan bu yönetici sınıf üyeleriyle evlendirilip sadakatleri pekiştirilmekteydi (Peirce, 1998).

Osmanlı kadınlarının taht üzerinde hak iddia etmeleri söz konusu olmadığına göre, bunların nispeten serbest oldukları akla gelebilirse de, gerçekte otoriter rejim onları da bir çok yönden sınırlandırmıştır. Evlilik yoluyla iktidara bir tehdit oluşturmamaları için harem kadınları kul statüsündeki yöneticilerle evlendirilmiştir. Yabancı bir yazara göre, padişah, herhangi bir paşanın dikkati çekecek oranda nüfuzunun artması veya zengin olması halinde (padişah bu durumu kendi iktidarına rakip olarak gördüğü için) onu zayıflatmak amacıyla saraya damat olarak alırdı. Bu vesileyle paşa, nişan, nikah ve düğün masrafları dolayısıyla muazzam servetler harcamak zorunda kalırdı (Kunt vd., 1997). Sultan kızı-damat evliliğinden sadece sultanların değil annelerinin ve hasekilerinin de büyük yarar sağladığı açıktır (Peirce, 1998). Bu şekilde hem saray kadınlarının ileride iktidara tehlike oluşturabilecek kişilerle evlenmeleri hem de kul yöneticilerin iktidara tehlike oluşturabilecek şekilde servet biriktirmeleri engellenmiş olmaktadır.

HAREMİN GÜÇLENME SEBEPLERİ

Osmanlı hanedanı, diğer birçok kurumda olduğu gibi cariyelik sistemini de iktidarı saltanatın elinde toplayacak şekilde uyarlamışlardır (Peirce, 1998). Osmanlılar haremı siyasal iktidardan uzak tutmak için çeşitli yöntemler geliştirmişlerdir.

Saray kadınlarının siyasi iktidara müdahalelerini engelleme yollarından biri olarak cariyelik müessesesi kullanılmıştır. Peirce, bunu şöyle ifade etmektedir: “*Yabancı bir prensesin ya da yerli elitten bir kadının ailesinin, hanedanla evlilik bağı kurulması neticesinde besleyebileceği siyasi arzular ya da koymaya çalışabilecekleri siyasi ağırlık cariyelerde söz konusu olamazdı. Teorik olarak, efendilerinin üzerinde çok az yasal hakları vardı ve Osmanlı toplumundaki belli çıkarları korumak için ona baskı yapma olasılıkları pek yoktu*” (Peirce, 1998). Padişahların, haremın siyasal iktidara rakip olmasını önlemek için yabancılarla evlenme politikasının uzun bir süre başarılı şekilde sürdürüğü söylenebilir. Buna karşın 16. yüzyılın sonunda yaşanan bir dizi saltanat sorunu bu süreci aksatmıştır. Bu yüzyılın sonunda ve 17. yüzyılın başında tahta çıkan padişahların çocuk yaşta veya akıl ehliyetinden yoksun olmaları haremı güçlendirici bir etki yapmıştır.

Saray kadınlarının siyasetle ilgilenmelerine yol açan sebeplerden birinin, 17. yüzyıldaki veraset sorunu olduğu söylenebilir. 17. yüzyılın ilk yarısındaki altı sultanın tahta çıktıklarında çocuk ya da aklen ehliyetsiz olmaları ve hiç değilse saltanatlarının başında etkin bir şekilde hükmedememeleri sonucu bu belirsizlik daha da artmıştır (Peirce, 1998). Siyasal iktidar boşluk kabul etmediğinden hükümdarların yetersizliği saray kadınlarının daha etkin olmalarına yol açmıştır.

16. yüzyıl sonlarında padişah hanesinin gelişmesi, hanedanın yönetici elite ilişkisinin niteliğini iki şekilde etkilemiştir: Şehzade saraylarının ortadan kaldırılması ve sultan hanesine ikinci bir harem, dışı haremın katılması. Şehzade sancağının ortadan kalkması, şehzade hanesinin hanedanla ilişki kurmak için aracı olarak kullandığı yönetici sınıf üyelerine ulaşmasının engellenmesi anlamına gelmekteydi. Padişah hanesinde nüfuz sahibi olmak da artık sadece erkek harem görevlilerinin hakkı olmaktan çıkmış, dışı harem de bu nüfuzu kullanmaya başlamıştır. Haremın kurumsal boyutunun büyümesiyle valide sultan, padişahın baş cariyeleri, kethüda hatun ve hadım karaağalar grubu otorite kazanmıştır (Peirce, 1998).

III. Murad (1574-1595) döneminde, Eski Saray’daki harem örgütünün kadroları da o zamanlar Saray-ı Cedide-i Amire denilen Topkapı Sarayına taşındı. Akhadımlara verilegelen Darüssade Ağalığı’na ise ilk kez Habeş (zenci) Mehmed Ağa atanarak haremın bekçiliği zenci harem ağalarına geçti (Sakaoğlu, 1999).

III. Murad dönemine kadar padişahın ailesini oluşturan annesi, zevceleri ve cariyeleri Eski Saray’da kalmakta, Padişahlar ise, devlet işlerini Saray-ı Cedide denilen Topkapı Sarayında yürütmekteydiler. Fakat III. Murad döneminde Eski Sarayda bulunan padişahın ailesi de Topkapı Sarayına taşındı ve dolayısıyla harem siyasi iktidar üzerine daha çok etki etme şansını yakalamış oldu (Turan, 1999).

Padişah hanesinin gelişmesinde Süleyman’ın saltanatında hasekiliğin önem kazanması da rol oynamıştır (Peirce, 1998).

Şehzade sancaklarının ortadan kaldırılması ve kafes sisteminin getirilmesi, padişah annesinin ve diğer şehzade annelerinin tek bir fiziksel alanda yerleşmeleri anlamına gelmekteydi. Böylelikle Saray’da oluşan bu fiziki ve siyasi yoğunlaşma en üstte valide

sultan tarafından temsil edilen bir güç hiyerarşisini gerekli kılmaktaydı. Peirce’ın de belirttiği gibi, “Osmanlı hanedan ailesinin yapısı ve üremeye ilişkin düzenlemeleri eşe değil anneye itibar ettiği (Peirce, 1998) için böyle bir hiyerarşi doğal sayılmalıdır. Nitekim bu hiyerarşi, siyasi iktidara müdahalelerde padişah eşlerinden ziyade valide sultanların daha etkin rol oynama sebebini de açıklamaktadır.

Öte yandan Padişahın annesine resmi bir unvan olarak valide sultan denilmesi III. Murad’ın saltanatı sırasındadır. Daha önceleri kendisi resmen ya “Padişah X’in annesi ya da “mehd-i ulya” veya “sedef-i dürr-i saltanat” gibi mecazi deyimlerle anılırdı. Bu resmi ünvanla valide sultan, en yüce imparatorluk görevlileri saflarına katılmış oldu (Peirce, 1998).

Hanedanın yok olmasını önlemekle sorumlu olan valide sultan, bunu hem şehzadelerin doğmasını teşvik ederek hem de öldürülmelerini önleyerek yerine getirmektedir (Peirce, 1998). Valide sultan hanedanın muhafazasının birinci derece sorumlusu olduğu için üremeye ilişkin düzenlemeleri denetleme ve hanedan üyelerini korumakla görevliydi.

Valide sultan, kendi konumunu muhafaza etmek için çeşitli kaynaklar kullanırdı; bunlar, zenginlik, sosyal statü ve bazen de politik güç olarak sayılabilir. Sultanın hasekisine sevgi ve saygısı ne kadar büyükse bu kaynaklar da o kadar büyük olurdu (Peirce, 1998).

Valide sultanların güçlü olmalarının bir sebebi de padişah kadınlarının özellikle erkek evlat doğurmamak ya da Hürrem Sultan gibi padişahı kendine hayran bırakmadıkça etkin olamamaları ve özellikle II. Bayezid’den sonra padişah kadınlarının tamamen cariyelerden seçilmesi, valide sultanları genellikle harem tek kadını ve hakimi durumuna yükseltmiştir. Valide sultanın gücünün artması oranında yardımcısı durumundaki zenci Kızlar Ağası’nın (Darüssaade ağası) saraydaki gücü de o oranda artmıştır (Kunt vd. 1997).

Valide sultanın kariyeri sonuç olarak padişahın konumuna bağımlı ise de, gücünün tek kaynağı padişah değildi. Geniş nüfuz ağları vardı: Kızları ileri gelen devlet adamlarıyla evliydi, azat edilmiş köleleri saray dışındaki önemli müttelikleriydi; yüksek rütbeli hadımağalar ya da padişahın hocası gibi Enderun görevlileri üzerindeki etkisi önemli olabilirdi. Valide sultanın bu ağları sürdürmesi, taraftarlarını nüfuzlu ve kazancı bol makamlarla ödüllendirmesine bağlıydı, dolayısıyla bu hükümet kaynaklarından mümkün olduğu kadar çoğunu ele geçirmek isteyeceği anlamına gelmekteydi. Sonuç olarak, bu nüfuz mücadelesinde padişahın annesi korkulacak bir rakip durumundaydı (Peirce, 1998).

Valide sultanlar güçlü konumlarını sürdürmek için dış dünyayla ilişkilerini geliştirmek zorundaydılar. Hammer bu çıkar ilişkisine bir örnek vermektedir, “*Harem kadınlarının, kendi adamlarına verdikleri zeametlere “sepete düşmüş” tabir olunurlar ve bazı nedimler bunun yirmisine otuzuna birden malik bulunurdu*” (Hammer, Tarihsiz, C4, 190).

Sultan ailesinin karmaşıklığının artmasıyla birlikte, (Hürrem'den başlayarak sultan cariyesi tüm kariyerlerini harem-i hümayunda geçirdiler; sultan kızı-vezir evliliklerinin rutinleşmesi de sultan kızlarının ve sultan ailesi damatlarının başkent şahsiyetleri haline gelmesini sağlamıştır) sultan tarafından başkalarına verilen ya da paylaşılan otoritenin daha büyük bir kısmı hane içinde kalmıştır (Peirce, 1998). Sultan ailesinin hükümet merkezinde toplanması, sultanın çevresindeki güçlü kişilerin sayısını artırmış ve bu durum siyasi ortamı olabildiğince gerginleştirmiştir.

III. Murad döneminde harem halkının saray dışındaki dünyayla ilişkisini yasaklayan kanunun kaldırılmasıyla saray dışında bağımsız haneler edinmeye başlayan harem halkı, siyasal nüfuzlarını ilmiye atamalarında bile kullanır hale geldiler. Bu gelişmeler ilmiye sınıfının siyasallaşmasına, başarı ölçütlerinin düşmesine ve saray sırlarının da herkes için dedikodu malzemesi haline gelmesine yol açmıştır (Fleischer, 1996).

Sarayda, hanedan kadınlarının etkinliklerini artırmalarının bir sebebi de, 16. yüzyıl sonunda hanedan ailesinin yapısında ve üyeleri arasındaki ilişkilerin büyük ölçüde değişmesi, şehzadelerin artık sancağa gönderilmemesi ve tahta geçiş sisteminin, açık mücadeleden başlayıp, en büyük erkek çocuğun tahta geçmesi sistemine benzer bir dönemden geçip, sonunda tahta hanedanın en yaşlı erkek üyenin geçmesine varan değişimiydi (Peirce, 1998). Saltanat varislerinin kafes hayatı yaşamaları, tahttaki padişahın bir nebze olsa da tahttan indirilme tehlikesini bertaraf etmesine rağmen eğitimsiz ve bazen da psikolojik sorunlara sahip şehzadelerin tahta çıkmasına sebep olduğu için devletin geleceği açısından çok olumsuz bir duruma yol açmıştır.

Hanenin (hiç değilse yönetici sınıf için) yönetim modeli ve sosyal örgütlenmenin temeli olduğu bir sistemde, hanedan hanesinin yapısı hükümetin idaresini derinden etkiliyordu. Saltanat yerleştikçe, aile hanesinin statüsü yükseldi: valide sultan sadece daha fazla otorite edinmekle kalmadı, oğluyla ilişkisi de esas olarak özel bir ilişkiden toplumun tümünü kucaklayan bir ilişkiye dönüştü (Peirce, 1998).

Öte yandan Koçi Bey de, değerli devlet adamlarının, padişahın nedimlerinin ve yakınlarının kıskırtmasıyla suçsuz yere katledilmesinden dolayı daha sonra gelen devlet adamlarının saray etkisine girdiğini (1998) İran'la yapılan savaşlarda büyük yararlılıklar gösteren Ferhad Paşa'nın durumunu örnek göstermekte ve dolaylı olarak ehliyetli devlet adamlarının devletin otoritesini hareme kaptırdıklarını ima etmektedir.

Osmanlı devletinin kuruluş esaslarından biri olan Gaza ilkesi doğrultusunda yapılan fetihlerin öneminin azalması ve devletin, yayılmacı askeri bir devletten idari, bürokratik bir devlete evrilmesi de haremün gücünün artmasının başka bir sebebi olarak gösterilebilir. Bu evrim kesintisiz, istikrarlı bir evrim değildir, can alıcı dönemlerinden biri 16. yüzyıl sonudur (Peirce, 1998).

HAREMİN DEVLET İŞLERİNE MÜDAHALESİ

Kadınlar saltanatı da denilen Harem'in devlet işlerinde aktif rol oynaması süreci, Kanuni'nin son döneminde Hürrem Sultan'la başlayıp, IV. Mehmed'in Validesi Turhan Sultan'ın bu gücünü kullanmayacağını taahhüt edip sadrazamlığı Köprülü Mehmet Paşa'ya vermesiyle sona ermiştir.

İlk kez 20. yüzyıl başı popüler tarihçisi Ahmed Refik tarafından kullanılan kadınlar saltanatı terimi harem kadınlarının siyasi nüfuz kullanma geleneğine işaret etmektedir (Peirce, 1998).

Harem üyelerinin son derece iyi yetişmiş, terbiye edilmiş, zeki ve yetenekli oldukları söylenebilir. Kendilerine güvenen erkekler gibi, harem üyesi kadınlar da devlet kademelerinde yükselmek istemekteydiler. Bunun için de güzel olmak gerekmiyor, kendisine verilen eğitimi en iyi özümsemiş olan, güzel yazan, konuşan bu yarışa avantajlı başlamaktaydı. Bundan dolayı harem, belirli dönemlerde siyasi iktidara müdahalesinin doğal karşılanması gerektiği (Akgündüz, 1995) ifade edilmektedir.

Clot, harem nüfuzunun kimi koşullarda padişah ve vezirlerin de nüfuzunu aştığını, 150 yıl boyunca iktidar ve etkinliklerinin arttığını (1998) ifade etmektedir. Nitekim Uzunçarşılı, III. Murad'ın validesi Nurbanu Sultan, III. Mehmed'in validesi Safiye Sultan ile IV. Murad, İbrahim ve IV. Mehmed devirlerinde bir süre yönetimi ele geçirmiş olan Kösem Sultan gibi bazı valide sultanların devlet işlerine müdahalesinin birçok kanunsuzluğa yol açtığını (1988) iddia etmektedir.

Güçlü veziriazam Makbul İbrahim Paşa'nın öldürülmesi ve Şehzade Mustafa'nın katli bu dönemdeki saray entrikalarının devlet siyaseti üzerindeki etkisini gösteren iki önemli olaydır. Sakaoğlu, Makbul İbrahim Paşa'nın öldürülmesinde padişah üzerindeki etkisi tartışmasız olan Hürrem Sultan'ın parmağı olduğunu ve İbrahim Paşa'nın (Makbul İbrahim Paşa'nın öldürülme sebepleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Danişmend, 1971, 186-188) Taht'a göz diktiğine Süleyman'ı inandırdığını (1999) ileri sürmüştür.

Kanuni devrindeki aile hiziplerinin en çok bilineni ve partizanca olanının Hürrem, Mihrimâh ve Rüstem üçlüsünün oluşturduğu grup olduğu söylenebilir. Bu grubun amacı, önce Hürrem'in bir oğlunun tahta geçmesini güvence altına almak için Mustafa'yı tasfiye etme (Şehzade Mustafa'nın öldürülmesi konusundaki ayrıntılar için bkz. Danişmend, 1971,283-286; Turan, 1997, 26) sonra da Hürrem'in hayatta kalan iki oğlunun küçüğü olan Bayezid'in konumunu güçlendirmeye çalışmaktı (Peirce, 1998).

Hammer'e göre, Kanuni devlet işlerinde ne kadar muktedirse Hürrem'de fikir ve ahlakının yüksekliği sayesinde padişah üzerinde o kadar etkiliydi. Entrikalarıyla iki veziriazamın (İbrahim ve Ahmed) idamını, Şehzade Mustafa'nın katlini, daha sonra iki şehzade arasında felaketli bir savaşı ve şehzadelerin haremde kafes hayatı yaşamasına yol açan olayları tetiklediği için iktidarını kötüye kullanmıştır. Şehzadelerin haremde kalması tedbirinin devletin çökmesinde önemli rol oynadığı söylenebilir. Zira harem kadınca terbiyesinin millete ancak gayretsiz ve iktidardan mahrum hükümdarlar yetiştirdiğini

(Tarihsiz, C4) ileri sürerek haremın müdahalelerini olumsuz bir şekilde değerlendirirken Peirce, konuya değişik bir açıdan yaklaşmaktadır; Osmanlı toplumunda harem kadınlarının etkisini gayri meşru gören hemen hemen evrenselleşmiş görüşe göre, Hürrem, oğullarından birinin tahta çıkmasını garantiye almak için padişahı bencilce kullanan ve böylelikle imparatorluğun refahını tehlikeye atan güçlü bir komplocu olarak sunulmuştur. Fakat yazar'a göre, Hürrem, Mustafa'yı taht savaşında tasfiye etmeye ve bu işte kendine müttefik bulmaya çalışırken, bir şehzade annesinden beklenen rolü, oğlunu koruma rolünü yerine getiriyordu. Hürrem'in ikilemi ve sevilmemesinin başlıca kaynağı, birbirleriyle çatışan iki bağlılık arasına sıkışmış olmasıydı: annenin şehzadeye ve eşin sultana bağlılıkları (1998). Clot da, "Ne olursa olsun, Hürrem öyküleştirilerek anlatıldığı gibi, Süleyman'ın kötülük meleği değildi. Tarihin ona yöneltebileceği başlıca eleştiri, daha sonraları imparatorluğu onca zayıflatacak olan gözdelelerin ve saray kadınlarının saltanatını başlatmış olmasıdır." (1998) demektedir.

Vezir-i azam Rüstem Paşa Padişah'a; yeniçerilerin Şehzade Mustafa'ya eğilimli olduğunu ve "Padişah ziyade ihtiyarlığı cihetiyle bizzat düşman üzerine gidemiyor; Şehzade'nin padişahlığına vezir-i azam Rüstem Paşa'dan başka bir mani yoktur; Rüstem'in başını kesmek ve ihtiyar padişahı Dimetoka sarayında istirahate göndermek kolaydır." sözlerini askerlerin açıkça dile getirdiğini söylemekte ve bundan dolayı askerın kumandasını bizzat Padişah'ın ele alması gerektiğini istemektedir (Hammer, Tarihsiz, C: 3).

Bütün Osmanlı ve Hıristiyan tarihçileri Rüstem Paşa'nın bu katli, Haseki Hürrem Sultan'ın telkinleri üzerine yaptırmış olduğu konusunda uzlaşırlar; ancak Hıristiyan tarihçileri bir zehirlenme teşebbüsüne ve diğer bir çok durumla ilgili sahte mektuplardan söz ederler ki, bunlar cinayete daha nefrete şayan bir şekil vermektedir (Hammer, Tarihsiz, C:3). Başka bir yazar da, Hemen bütün Doğu ve Batı kaynaklarının Şehzade Mustafa olayında Rüstem Paşa ile Hürrem Sultan'ın rollerinin olduğunda ittifak halinde olduklarını (Yolalıcı, 1999; Peirce, 1998; Sakaoğlu, 1999) söyleyerek haremın etkisini açıkça dile getirmiş olmaktadır.

Tarihçi Mustafa Ali, 16. yüzyıl sonunda, Mustafa'nın "*kadınların komplosu ve namussuz damadın sahtekârlığı*" yüzünden idam edildiğini ifade etmektedir. Ayrıca Ali, tarihinin giriş kısmında, ittifakın kıskırttığı bu sözde darbenin yıkıcı güçlerin zaferinin simgesi ve imparatorluğun çöküş tarihinin başlangıcı sayılabileceğini (Peirce, 1998) ifade etmiştir.

Kanuni, hasekisi Hürrem Sultan ve kızı Mihrimah'ın telkinleri sonucu 29 Eylül 1555'te Veziriazam Kara Ahmed Paşa'yı idam ettirip Rüstem Paşa'yı ikinci kez sadarete getirdi (Sakaoğlu, 1999; Uzunçarşılı, 1995a). Bu olay haremın siyasi olaylara ne derece müdahale ettiği açısından da ilgi çekicidir.

Sultan kızlarının evliliklerini hep politik amaçlarla kullanan hanedanın yanı sıra harem kadınları da, saray dışındaki güç odaklarıyla olan bağlantıyı, kızlarını yani hanedanın sultan kızlarını ileri gelen devlet adamlarıyla evlendirerek gerçekleştirmekteydiler (Peirce, 1998).

Hammer, III. Murad devrine atfen “*bu devirde yalnız vilayet valilikleri değil, sadrazamlık da kadınların nüfuzu altındaydı*” der ve Hadım Hasan ve Süleyman Paşaların ancak Valide Sultan sayesinde (III. Murad devrinde haremın devlet işlerine karışmaları hk. ayrıntı için. Uzunçarşılı, 1995b,; Danişmend, 1972; III. Mehmed’in validesinin devlet atamalarına ilişkin rüşvet aldığına dair ayrıntı için bkz. Uzunçarşılı, 1995b) sadaret makamına çıkmış olduğunu ve *Evvela kapdan, sonra sadrazam kaymakamı olan Halil Paşa’nın bu memuriyetleri Padişahın hemşiresi olan zevcesinin kuvvetiyle muhafaza edebildiğini* (Tarihsiz, C:4) ifade etmektedir.

16. yüzyılda başlayan ve devlet işlerinin aksamasına yol açan kadınların devlet işlerine müdahalesi, 17. yüzyılda da devam etmiştir. Öte yandan IV. Mehmed’in annesi Turhan Valide Sultan gibi devlet düzeninin sağlanması için çalışan ve son derece olumlu rol oynayan saray kadınlarının da bulunduğunu belirtmekte fayda vardır (Ünal, 1998).

Kanuni ile başlayan saray kadınlarının siyasete müdahaleleri süreci 1656 yılında Turhan Sultan’ın Köprülü Mehmed Paşa’yı sadrazamlığa getirmesiyle sona ermiştir. Bu yıl Osmanlı hanedan kadınları tarihinde ikinci bir nedenle de bir dönüm noktasıdır. IV. Mehmed’in saltanatından sonra bir daha hiçbir valide sultan oğluna naiplik etmedi. Daha önce de belirtildiği gibi valide sultana olağanüstü yetkiler veren naiplik, büyük ölçüde 17. yüzyılın ilk yarısındaki bir dizi hanedan arızasının bir sonucuydu (Peirce, 1998).

Devlet ricalinin, II. Ahmed’i Topkapı Sarayının siyasi entrikalarından uzak tutmak amacıyla Edirne’deki Sarayda kalmaya ikna ettiği (Sakaoğlu, 1999) ileri sürülmektedir. II. Mustafa gibi bazı padişahlar da Edirne’de tahta çıkıp, tahttan indirilinceye kadar Edirne’de kalmışlardır. Bu durum, başkentteki saray entrikalarının boyutlarını göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Bu dönemde olup bitenler, siyaset arenasında haremın gücünün çok fazla arttığına delil teşkil eder. Bu dönemin özelliği tahta geçen padişahların ya devlet idaresi açısından yetersiz olması ya da çocuk yaşta başa geçmeleridir.

HAREM’İN SİYASAL İKTİDARA ETKİSİ (KÖSEM SULTAN)

Naima’ya göre, Kösem Sultan kadın kölelerini iki üç yıl içinde azat eder (kısa bir hizmet süresi) ve bu kadınların her birini evlendirip kendilerine çeyiz, mücevherler ve altın dolu keseler verirdi (C5, 1969). Valide Sultanı hizmetkarlarını gözetmeye iten şey sadece İslamiyet’in bir kölenin sahibi veya sahibesine yüklediği sorumluluk değildi. Kölelerin azat edilmesi ve onlarla himaye bağlarının sürdürülmesi valide sultanın saray dışındaki dünyayla hayati bir bağ olan kendisine bağımlı bir taraftarlar ağı kurmasına yardımcı olmaktadır (Peirce, 1998).

Kösem Sultan, büyük oğlu IV. Murad’ın çocukluk sürecinde sekiz sene kadar çok nüfuzlu bir konumda bulunmuş ve adeta perde gerisinde hükümet eder vaziyete gelmişti. Sultan İbrahim tahta çıktığında da aynı şekilde hareket eden Kösem Sultan bir ara saraydan uzaklaştırılmış ise de eski nüfuzunu kazanmak için ocak ağalarını kullanmış ve sonunda Sultan İbrahim’i hal etmeyi başarmıştır (Aksun, 1994).

Kösem Sultan'la Turhan Sultan arasındaki iktidar mücadelesi, 17. yüzyıl siyasi hayatı açısından sarayın yek vücut olmadığını gösterir (Peirce, 1998). Sarayın bu iki önemli sultanından (Bu iki valide sultan arasındaki mücadele hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Peirce, 1998) genç olanı oğlunun saltanatını, yaşlı olanı ise kendi otoritesini sağlamlaştırmak istemekteydi (Ricaud, 1996).

Sultan İbrahim'in yerine IV. Sultan Mehmed'in geçmesi ile birlikte valide sultanlık payesini 6 yaşındaki padişahın annesi Turhan Sultan değil, babaannesi Kösem Mahpeyker Sultan almıştı. Onun 3 yıl, 26 gün süren saltanat naibliği dönemine, Ağalar Saltanatı dönemi de denir. Yeniçeri ağaları, cuntanın liderleri olarak, hükümeti aşarak ve devlet düzenine aykırı olarak, bütün hakimiyeti ellerine geçirmişlerdir. Cuntanın liderlerinin amacı mal toplamak ve zengin olmak, onları destekleyen Kösem Sultan'ın amacı ise, saltanat sürmek, emir vermek ve devlet yönetmektir. Kösem Sultan iktidar hırsı olan ve politikayı seven bir yapıdaydı (Öztuna, 1998).

IV. Mehmed tahta çıktığı zaman henüz altı-yedi yaşındaydı ve bu durum saray dalaverelerine fırsat vermektedir. Annesi Turhan, devletin ileri gelen şahsiyetleriyle işbirliği yaparak idareyi denetim altına almaya girişti. Turhan'ın baş rakibi İbrahim'in annesi, IV. Mehmet'in babaannesi Kösem'inde seçkin zümre içinde destekçileri vardı. Kösem Sultan yeniçeri ileri gelenleriyle birlik olup Turhan'ı saf dışı etmek ve tahta Mehmed'in biraderi Süleyman'ı geçirmek için bir düzen kurdu, fakat tasarladıklarının sonucunu alamadan Turhan'ı destekleyenler tarafından öldürüldü (Itzkowitz, 1989).

Genç padişahın annesi Turhan Sultan'ın haremde yetkilerini eline almaya çalıştığını anlayan Kösem Sultan, ocak ağalarıyla işbirliği yapıp annesi daha uysal olan diğer torunu Süleyman'ı tahta geçirmek için harekete geçti (konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Hammer, Tarihsiz, C:5; Sakaoğlu, 1999; Uzunçarşılı, 1995b; Mustafa Naima Efendi, 1969) fakat bu komployu daha önceden haber alan Turhan Sultan yanlıları tarafından boğulmak suretiyle öldürüldü (Aksun, 1994).

Kösem Sultan'ın kışkırtmasıyla Bektaş Ağa (Yeniçeri Ağası) ve adamları IV. Sultan Mehmed'i tahttan uzaklaştırıp yerine kardeşi Süleyman'ı geçirmek isterler ve bu niyetlerini Sadrazam Siyavuş Paşa'ya söylerler. Bektaş ağa ayrıca padişaha hizmet etmesi için dünyanın çeşitli yerlerinden getirtilen çeşitli erkeklerin bundan böyle saraya sokulmamasını, onların yerine yeniçerilerin alınmasını talep etti (Ricaud, 1996). Bu talep, yeniçerilerin siyasetin merkezi sayılan sarayı kontrol altına almak için yaptıkları bir girişimdi.

Saraydaki iki grubun mücadeleleri Kösem Sultan taraftarlarının yenilgisiyle neticelenince olaya karışan ocak ağaları, esnaf ve halkın saraya yardım etmesiyle (Çınar Vakası ile) tasfiye edilmiş ve böylelikle üç sene devam eden fiili hakimiyetlerine son verilmişti (Aksun, 1994). Nitekim Sakaoğlu, Çınar vak'asının gerisinde Ocak ağalarıyla saraydaki harem ağalarının "tegallup" (zorbalık) çekişmelerinin olduğunu (1999) ifade etmektedir.

DARÜSSAADE AĞASI

Saraylarda ve devlet yönetiminde hadım görevliler, hizmetliler kullanmanın doğru monarşilerinin en eski ve köklü geleneklerinden biri olduğu söylenebilir.

Valide sultanın “yürütme erki” olarak görev yapan darüssaade ağası, valide sultanın dış dünya ve yabancı ülkelerin temsilcileriyle olan bağlantısını da kurmaktaydı. Kızlar ağasının gücü olabildiğince büyük, servetiye muazzam miktarlarda olurdu. Aynı zamanda kutsal kentlerin de yöneticisi sıfatını taşıyor; ve sıralamada akağaların başından önce, sadrazam ve şeyhülislamdan hemen sonra yer alırdı. Çoğu zaman da onlardan daha etkindi ve taşra vilayetlerine vali olarak gönderilmeden önce, 12-13 yaşlarına kadar haremde yaşayan şehzadelerin eğitiminden de sorumluydu (Ahmed Resmi Efendi, 2000). Dışı harem III. Murad döneminde padişah hanesine katılması, dışı harem en üst yöneticisi olan darüssaade ya da kara ağaların siyasi iktidar üzerindeki gücünü ve etkisini artırmıştır.

Darüssaade ağası herşeyden önce, başında valide sultanın bulunduğu, kendine has küçük bir krallık olan Harem’in önde gelen kişisiydi. Şahsına bağlı özel bir teşkilat (kara ağalar ocağı), üyelerinden her birinin hizmet alanları belirlenmiş bir hiyerarşik yapı ve daha alt seviyelerde çalışan memurları vardı. Ağa, valide sultan, harem kadınları ve padişah ile dış dünya arasında irtibatı sağlardı. İmparatorlukta en güçlü adamlardan biri olan ve nüfuzu sarayın çok ötesine uzanan darüssaade ağası siyasi etkiler, yönlendirir; iktidarın paylaşımına karışır, zaman zaman sorumluluğunun ötesinde yetkiler kullanırdı. Bu yüzden ağalığın Osmanlı devlet ve saray teşkilatı içindeki konumunu dikkate almadan iktidar denklemini açıklamak pek sağlıklı olacağı söylenemez (Clot, 1998). Darüssaade ağasının, padişaha ve valide sultana yakınlığı ve kendisine bağlı örgütlenmeyle saray içinde ve dışında büyük bir nüfuzla sahip olduğu söylenebilir.

Kızlar ağasının ya da diğer adıyla darüssaade ağasının, 16. yüzyılın sonlarından itibaren hem saray içi nüfuzları artmış hem de selatin ve haremeyn vakıflarının idaresi başta olmak üzere yetkileri genişlemiştir. Ağalar bir yandan bu büyük vakıflar kanalıyla merkezin taşrayı denetiminde kritik roller üstlenmiş, diğer yandan da iktidar ve mevki elde etme mücadelesinde önde gelen aktörler haline gelmişlerdir (Ahmed Resmi Efendi, 2000; Mantran, 1990). 16. yüzyılın sonlarından sonra devlet katında mevki elde etmek isteyenlerin konumundan dolayı darüssaade ağasına müracaat etmesi yetki ve kudretini oldukça artırmıştır.

III. Murad’ın saltanat yıllarında, imparatorluğun büyük vakıflarının yönetimi de darüssaade ağalarına verilmeye başlandı ve yönetim alanları zamanla genişledi. Mekke ve Medine’ye hizmet etmek üzere kurulan dini vakıfların; evkaf-ı haremeyn’in amiri (nazır veya müteveli) durumuna geldiler. Keza, evkaf-ı selatin denilen sultan vakıflarının idaresi de 1598’den itibaren (III. Mehmed devri 1595-1603) darüssaade ağalarına verilmişti. Fatih, Kanuni ve I. Ahmed devirlerinde İstanbul’un bütün cizye gelirlerinin sultan vakıflarına tahsis edildiği hesaba katılırsa, bunun ne kadar büyük bir mali portresi olduğu ortaya çıkar (Turan, 1999).

Darüssaade ağalarının siyasete müdahalelerine tipik bir örnek olarak IV. Mehmed döneminde Darüssaade ağası olan Yusuf Ağa ve onun icraatları gösterilebilir. Yusuf Ağa Veziriazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa aleyhinde çalışmaktaydı. Viyana bozgunu Yusuf Ağa'nın beklediği fırsatı yakalamasına sebep oldu ve Ağa bu bozgunun faydalanarak Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı sadareten indirmeyi ve yerine kendi yandaşlarından Kara İbrahim Paşa'yı getirmeyi başardı. Yusuf Ağa, Firari Mustafa Paşa'nın harem ağası iken Kara İbrahim'de çuhadar ağası olduğundan 'kapı yoldaşı'dırlar. Yusuf Ağa ile Süleyman Ağa, Kara İbrahim Paşa'ya, Merzifonlu'yu kastederek 'bu herifin daha ne kadar kılıcın salasın', muradın sadaret değil mi, işte bundan iyi fırsat mı olur?' derler. Üçü birleşerek Kara Mustafa Paşa'nın katli için uğraşmaya başlarlar. Gerçi Viyana'da bozulan serdardan yalnız asker değil, halk da yüz çevirmişti. Bunu da fırsat bilirler. Bir hafta sonra 13 Aralık Pazartesi günü toplanan mecliste, onun saltanat davasında olduğuna, bazı ocaklara ve Anadolu'daki eşkiyaya vaadlerde bulunduğu dair önceden hazırladıkları sahte mektupları padişaha gösterirler. Padişah ikna olur, bunlara inanır (Turan, 1999).

I. Mahmut devrinde darüssaade ağalığı yapmış Beşir Ağa şöyle anlatılmaktadır: *"Hacı Beşir Ağa'ya halef olan diğer Beşir Ağa, altı sene süren darüssaade ağalığında hayli fenalık yapmıştır. Sadrazamları çırâk-ı has diye kendi adamlarından tayin ettirirdi. Kendi arzusu üzerine hareket etmeyen sadrazamları azlettirmeye muvaffak olamayacak olursa İstanbul'da yangın çıkartarak, sadrazamın şeametini ileri sürdürüp el altından arzusuna muvaffak olurdu. Rüşvet ile devlet memuriyetlerini istediklerine verdirirdi"* (Uzunçarşılı, 1988; Mustafa Nuri Paşa, 1992; Şem'dani-zade Fındıklılı Süleyman Efendi, 1976).

SONUÇ

16. yüzyıl sonlarında şehzade sarayları ortadan kaldırılmış ve sultan hanesine ikinci bir harem (dişi harem) katılmıştır. Şehzade sancağının kaldırılması, şehzadenin yönetici sınıf üyeleri ve hanedanla ilişki kurmak için gerekli olan kaynaklarını yok etmiştir. Bu uygulama, siyasal, sosyal ve ekonomik açıdan yetersiz şehzadelerin yetişmesine sebep olmuştur. Ayrıca padişah hanesine dişi harem katılmasıyla, erkek harem görevlileri padişah hanesindeki otoritelerini dişi harem üyeleriyle (valide sultan, padişahın baş cariyeleleri, kethüda hatun ve hadım kara ağalar) paylaşmak zorunda kalmışlardır. Şehzade sancaklarının ortadan kaldırılması ve kafes sisteminin getirilmesi, padişah annesinin ve diğer şehzade annelerinin tek bir fiziksel alanda yerleşmeleri anlamına gelmekteydi. Osmanlı hanedan ailesinin yapı ve çoğalma düzeni eşe değil anneye dayalı olduğu için saraydaki bu fiziki ve siyasi yoğunlaşmanın dizginlerinin valide sultanın elinde olması doğaldır.

Saray kadınlarının siyasete olan ilgilerini artıran diğer bir sebep de, 17. yüzyılın ilk yarısında tahta çıkan sultanların çocuk ya da aklen yetersiz olmaları gösterilmektedir.

Osmanlı devletinde harem kadınlarının siyasi alana müdahalesinin ilk defa Kanuni'nin eşi Hürrem Sultan'la başladığı ve onu III. Murad'ın validesi Nurbanu Sultan, III. Mehmed'in validesi Safiye Sultan ile IV. Murad, İbrahim ve IV. Mehmed devirlerinde

bir müddet idareyi eline almış olan Kösem Sultan'ın izlediği ve bu sürecin 1656 yılında Turhan Sultan'ın Köprülü Mehmed Paşa'yı sadrazamlığa getirmesiyle sona erdiği söylenebilir.

Öte yandan valide sultanın emirlerini uygulayan ve dış dünya ile bağlantısını temin eden ve gücü ve serveti büyük boyutlara ulaşan haremın önemli aktörlerinden biri olan darüssaadde ağasının (özellikle 16. yüzyıldan sonra) siyasi alandaki etkisi de oldukça fazlaydı.

KAYNAKÇA

- Ahmed Resmi Efendi, (2000). **Hamiletü'l-Kübera**, (Haz:Ahmet Nezih Turan), İstanbul:Kitabevi Yayınları.
- Akgündüz, Ahmet. (1995). **İslam Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem**, İstanbul Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Aksun, Ziya Nur. (1994). **Osmanlı Tarihi**, C:2, İstanbul:Ötüken Yayınları.
- Clot, Andre. (1998). **Muhteşem Süleyman**, 5. Baskı, (Çev:Turhan Ilgaz), İstanbul:Milliyet Yayınları.
- Danişmend, İsmail Hami. (1971). **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C:2, İstanbul:Türkiye Yayınları.
- _____. (1972). **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C:3, İstanbul:Türkiye Yayınları.
- Fleischer, Cornell. (1996). **Tarihçi Mustafa Ali**, (Çev:Ayla Ortaç), İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Hammer, Baron Joseph Purgstall. (Tarihsiz). **Büyük Osmanlı Tarihi**, C:3, (Yay Haz:Mümin Çevik-Erol Kılıç), İstanbul:Üçdal, İkra ve Okusan.
- _____. (Tarihsiz). **Büyük Osmanlı Tarihi**, C:4, (Yay Haz:Mümin Çevik-Erol Kılıç), İstanbul:Üçdal, İkra ve Okusan.
- _____. (Tarihsiz). **Büyük Osmanlı Tarihi**, C:5, (Yay Haz:Mümin Çevik-Erol Kılıç), İstanbul:Üçdal-İkra-Okusan.
- Itzkowitz, Norman. (1989). **Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek**, (Türkçesi:İsmet Özel), İstanbul:Çıdam Yayınları.
- Koçi Bey, (1998). **Koçi Bey Risalesi**, 2. Baskı, (Yay. Haz:Dr. Yılmaz Kurt), Ankara:Akçağ Yayınları.
- Kunt, Metin, Suraiya Faroqhi, Hüseyin G. Yurdaydın, Ayla Ödekan, (1997). **Türkiye Tarihi**, C: 2, İstanbul:Cem Yayınları.

- Mantran, Robert. (1990). **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul**, C: 1, (Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Enver Özcan), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mustafa Naima Efendi, (1969). **Naima Tarihi**, C: 5, (Çev:Zuhuri Danışman), İstanbul:Zuhuri Danışman Yayınları.
- Mustafa Nuri Paşa, (1992). **Netayic ül-Vukuat** (Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi), (Sade.: Neşet Çağatay), C: 3-4, 3. Bs., Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öztuna, Yılmaz. (1998).**Osmanlı Devleti Tarihi**, C: 1, Ankara:Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Peirce, Leslie P. (1998). **Harem-i Hümayun**, (Çev:Ayşe Berktaş), İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ricaut, (1996).**Türklerin Siyasi Düsturları**, (Çev:M. Reşat Uzmen), İstanbul:Milliyet Yayınları.
- Sakaoğlu, Necdet. (1999). **Bu Mülkün Sultanları**, 1. Baskı, İstanbul Oğlak Bilimsel Kitaplar.
- Şem'dani-zade Fındıklılı Süleyman Efendi, (1976). **Mür'it-Tevarih**, C: 1, (Haz.:M. Münir Aktepe), İstanbul:İ.Ü.E.F. Yayınları.
- Turan, Ahmet Nezihi. (1999). "Bir Biyografi İnşa Denemesi: Kızlar Ağası Yusuf Ağa", **İslamiyat (Osmanlı)**, C: 2, S.: 4.
- Turan, Şerafettin. (1997). **Kanuni Sultan Süleyman Dönemi Taht Kavgaları**, Ankara:Bilgi Yayınları.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1995a).**Osmanlı Tarihi**, C: 2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- _____. (1995b). **Osmanlı Tarihi**, C: 3, 1. Kısım, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- _____. (1988). **Saray Teşkilatı**, Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ünal, Mehmet Ali (1988). **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Isparta:Kardelen Kitabevi.
- Yolalıcı, M. Emin. (1999). "Osmanlı Devletinde Şehzadeler Meselesi", **Osmanlı**, C: 6, (Ed.:Güler Eren).